

ANDORRA DINS L'EUROPA DE LLUÍS XIV

Olivier Codina i Marc Conesa

06

 RELAT
HISTÒRIC
D'ANDORRA

HISTORIA.AD

ANDORRA DINS L'EUROPA DE LLUÍS XIV

Olivier Codina i Marc Conesa

- 6.1. L'Andorra del *Manual digest*
- 6.2. El segle del ferro
- 6.3. Les exaccions sobre Andorra durant la Guerra dels Trenta Anys
- 6.4. Andorra i la Guerra de Successió
- 6.5. El pontificat de Simeón de Guinda (1714-1737)
- 6.6. El tabac: una història andorrana
- 6.7. Les Valls Neutres d'Andorra
- 6.8. Els manuals de poder i la reescriptura del passat: Fiter i Puig
- 6.9. El *Manual digest*: una lectura política
- 6.10. El *Manual digest* i el *Polítar*: una lectura històrica
- 6.11. El *Manual digest* i el pensament barroc sobre el poder
- 6.12. 1640-1730: Andorra en la crisi econòmica
- 6.13. Els cortons: la privatització del comunal?
- 6.14. Els cortons i les companyies ramaderes
- 6.15. Els marcs legals del comerç
- 6.16. Mercat de crisi i companyies comercials
- 6.17. La primera metal·lúrgia andorrana
- 6.18. El mercat del ferro del segle XVII
- 6.19. Els anfocs: puixança econòmica i social i representació política
- 6.20. Càrrecs i funcions: el Consell General i els comuns
- 6.21. La carrera política: formació, estructura política i separació de poders
- 6.22. La sindicatura al segle XVII i les delegacions de poders
- 6.23. La conjuntura econòmica entre 1575 i 1749
- 6.24. Les companyies comercials i la geografia dels intercanvis
- 6.25. Prohoms i casalers: el desequilibri del segle XVIII
- 6.26. Les modificacions modernes de l'estructura fiscal
- 6.27. L'acomodació a les estructures polítiques dels estats veïns
- 6.28. La ramaderia especulativa

6.1. L'ANDORRA DEL MANUAL DIGEST

El període 1600-1748 és crucial per a la història del país. Andorra va desenvolupar progressivament una pràctica de poder que garantís la neutralitat de les Valls, en resposta a les pressions extremes que afectaven els andorrans. Aquest període va estar marcat per la guerra i el ferro, les armes i la pólvora, les exaccions fiscals i l'allotjament de tropes. Els privilegis els feia i desfeia el poder absolut, tant a França com a Espanya.

La construcció dels estats a Europa es basava en la fiscalitat i en la guerra. Totes dues emmotllen i subjuguen la societat, sobretot si sorgeixen disputes. Aquest procés, que és discutit pels historiadors, s'anomena «revolució militar». Però a Andorra —sense exèrcit, però no sense defensa— va escollir una altra trajectòria, que no va prendre el camí de la guerra ni el de la fiscalitat que l'alimentava, sinó una trajectòria que en va patir els efectes. Va conduir a una afirmació de la singularitat del país i de la seva neutralitat a partir d'un ordre tradicional, deliberadament secret en la gestió dels afers públics plasmat en el *Manual digest de les valls neutres d'Andorra*, del 1748. Andorra havia adoptat des de feia temps un comportament dual. En primer lloc, es reivindicava la seva neutralitat exterior. En un segon terme, s'emmarcava l'augment de les desigualtats polítiques, econòmiques i socials a les Valls. El Barroc encarna aquesta dualitat, perquè distingeix el secret de la confessió i l'expressió pública de la fe, que és la

font d'inspiració i expressió del *Manual digest*, que és el veritable rostre d'Andorra, molt més que la Il·lustració que, sense ser ignorada, ni es va adoptar ni es va adaptar. El Manual digest, la influència del qual va durar molt de temps, no era tant el punt de partida d'una nova era com la culminació d'un nou bloqueig en benefici de les grans cases. També en això Andorra va adoptar una trajectòria original, però no pas aïllada en el món modern.

6.2. EL SEGLE DE FERRO

El llarg període que va des del 1600 fins al 1720 és un període de conflictes entre el Regne de França i la monarquia catòlica hispànica. Andorra es trobava enmig d'aquestes dues entitats, de les quals depenia i contra les quals pesava poc militarment. I va patir els efectes militars, fiscals i polítics d'aquests conflictes. La guerra continuava sent estacional, però les tropes s'havien d'allotjar durant els mesos d'hivern i eren els països ocupats, vençuts o indefensos els que les proveïen. També era una guerra intermitent, hi va haver 58 anys d'enfrontaments obertament declarats en 120 anys. Finalment, la guerra cada cop era més intensa. Si des del 1600 fins al 1635 els bandolers —des d'unes desenes fins a un centenar d'homes— penetraven a la zona fronterera, a partir del primer terç del segle XVII s'hi van afegir els regiments reials amb necessitats d'habitatge, en finances, en farratge i en homes sense mesura amb els períodes anteriors, particularment

entre 1688 i 1689 i entre 1705 i 1715. La pressió sobre els recursos del país, farratges i ferro, era molt forta i de vegades extrema.

6.3. LES EXACCIONS SOBRE ANDORRA DURANT LA GUERRA DELS TRENTA ANYS

Per satisfer les necessitats militars, els poders reials —el francès o l'espanyol— van revocar els privilegis que ells mateixos havien concedit i els seus agents van augmentar les pressions i les exaccions sobre la població andorrana. Ja l'any 1622, Adrien de Monluc, governador del comtat de Foix, va pressionar el Consell de Terra perquè ajudés a pagar l'Exèrcit francès. Però només va obtenir 100 escuts de les 600 lliures exigides; va reiterar l'ordre, demanant també que cent andorrans servissin l'Exèrcit reial. Les pressions es van intensificar encara més amb el conflicte obert entre França i Espanya a partir de 1635 i que es va resoldre, provisionalment, amb la signatura el 1659 de la Pau dels Pirineus, amb la redefinició de part de la frontera entre les dues monarquies.

L'any 1655, tot i que Lluís XIV acabava de confirmar els privilegis de les Valls, catorze companyies de cavalleria van passar un mes a Andorra, i els andorrans estaven encarregats de mantenir-les amb allotjament, menjar i farratge. El 1659, les despeses d'habitatge de les tropes del comte de Miranville van ser de 3.000 lliures. La càrrega era encara tant o més aclaparadora quan s'hi afegien les demandes per part espanyola. El mateix any, a mesura que augmentaven les converses de pau, el capità Rafael Alban va intentar imposar una contribució forçada als andorrans per alimentar els seus soldats, i els va acusar de connivència amb l'enemic. Així, l'any 1692, la instal·lació d'una guàrdia espanyola a Andorra, al Pui d'Olivesa, va despertar la indignació i la protesta dels andorrans i sobretot l'amenaça de represàlies per part del comandament militar francès. Durant aquest període, Andorra estava atrapada en un foc creuat.

Però aquests anys no van ser del tot dolents per als negocis. Fins i tot el comerç es va veure afavorit per l'estat de guerra, perquè la neutralitat andorrana oferia oportunitats per proveir els bel·ligerants de béns, animals i aliments. La recopilació dels privilegis andorrans del segle XVII especificava que els habitants de les Valls gaudien del privi-

legi de comerciar amb França, fins i tot en temps de guerres contra Espanya, sense pagar cap impost. La guerra no va destruir les relacions comercials forjades en temps de pau. Però les dificultats comercials eren cada cop més fortes. El virrei de Catalunya va suspendre els privilegis andorrans el 1637 i va prohibir el comerç de les Valls amb França i Espanya, i el bisbe també ho va pretendre per fer complir les prohibicions que cada regne havia promulgat, fet que va generar una forta oposició del Consell de la Terra. Però la prohibició estava plena d'excepcions. Els conflictes pressionaven els comerciants, de vegades obligats a servir les tropes d'un bàndol amb l'advertiment que no tinguessin tractes comercials amb l'altre. Així, l'any 1673, el comte de Foix va amenaçar els andorrans perquè no abusessin de les franquícies comercials amb Espanya si no volien que els les retiessin. El que es denunciava era el gir comercial: el fet de comprar mercaderies a França i revendre-les a Espanya. La línia dura contra el comerç va persistir durant les últimes dècades del segle XVII. L'any 1691, Ramon de Trobat, intendent del rei de França a Barcelona i que tenia una obsessió personal per una gran Catalunya francesa, va pretendre obligar els andorrans a vendre béns considerats estratègics només a les tropes franceses, amb l'amenaça de ser tractats com a «enemics de Sa Majestat i ser privats de tots els meus privilegis i honors fins ara concedits». Però els espanyols van continuar emetent permisos provisionals per comerciar.

Per tant, el comerç era una manera de debilitar l'adversari en la guerra. Aquesta concepció mercantilista de les relacions comercials porta la visió d'un món tancat, comparable a un escenari on s'enfrontaven potències rivals: cada adversari pretenia enriquir-se perquè això afeblia l'enemic, i el comerç era l'arma desplegada: era la continuació de la guerra per d'altres vies.

No obstant això, alguns comerciants se'n van poder beneficiar, en particular els que practicaven, legalment o il·legalment, el comerç de cavalls, mules, bestiar viu i aliments per a les tropes. Legalment o fent contraban, algunes famílies andorranes van augmentar la seva fortuna durant aquests anys de ferro.

Finalment, una amenaça política planejava sobre Andorra. El 1642, Lluís XIII va esdevenir comte de Barcelona. Va confiscar les rendes del bisbe

d'Urgell quan aquest, acompanyat del capítol, va abandonar la ciutat episcopal. De fet, el rei de França controlava les dues consenyories, amb el risc que Andorra quedés assimilada i integrada al Principat de Catalunya, fet que la faria desaparèixer com a entitat separada. El Tractat dels Pirineus va posar fi a aquesta situació, promovent una pau perpètua, que només va durar vuit anys. El segle XVII va ser una crisi política de llarga durada: els conflictes i l'actuació de les autoritats contra els privilegis van ser esculls en la confiança que els andorrans poden tenir en el poder absolut. La Guerra de Successió va ser alhora la culminació i el clímax d'aquest procés.

6.4. ANDORRA I LA GUERRA DE SUCCESSION

Aquest conflicte dual es va exercir de la mateixa manera durant la Guerra de Successió (1701-1715). L'any 1709, el governador francès de Puigcerdà va demanar 3.000 lliures als andorrans. L'any següent, els militars espanyols van demanar 6.000 quintars de farratge, mentre que els francesos van imposar a Andorra multes que eren contribucions de guerra disfressades, com quan el 1709 De Noailles va exigir 1.000 lliures per deixar passar una banda de lladres, i 11.000 lliures el 1711. De fet, durant aquest conflicte, els andorrans van preferir limitar l'ús dels seus privilegis que no pas ser considerats enemics de França negociant amb les tropes de l'Arxiduc d'Àustria, que reclamava la Corona hispànica.

La Guerra de Successió és la culminació de conflictes anteriors. L'extinció de la branca dels Habsburg d'Espanya va generar una crisi europea quan Carles II va morir l'any 1700. En el seu testament va designar Felip d'Anjou, net de Lluís XIV, hereu de les corones de la monarquia hispànica: Felip V d'Espanya. Les potències europees, el Sacre Imperi Germànic, les Províncies Unides i Anglaterra —a les quals es van afegir Savoia i Portugal— es van unir contra l'acumulació de poders i territoris per part dels Borbons. Catalunya es va unir a la coalició el 1705 pel Pacte de Ginebra. A l'escala de la dominació mundial, el conflicte redibuixava el mapa dels equilibris de poder. Anglaterra va emergir com la principal potència europea —basada en el domini dels mars— contra França. Espanya va esdevenir un camp de batalla i va perdre el seu paper de gran potència. A l'es-

cala dels regnes —perquè el conflicte va perdurar i requeria unes extraordinàries càrregues humanes i financeres—, els estats centrals es van enfortir en detriment dels territoris perifèrics com Catalunya, Sicília o Aragó, que van perdre l'autonomia. Com que va implicar directament o indirectament diferents règims polítics, diferents religions (protestants, anglicans, catòlics), amb objectius oposats, la Guerra de Successió va actuar com una màquina per sincronitzar el temps de les societats. De fet, el conflicte va permetre la circulació d'homes, idees i pràctiques polítiques, fet que va enfortir els estats i el paper dels administradors centrals. Enmig del nou mapa polític europeu, Andorra va aparèixer com la pervivència d'un territori feudal que a més és una consenyoria, cosa que constituïa una anomalia afegida respecte a la dinàmica de concentració de poders per part del rei. També des d'aquest punt de vista, aquest conflicte va ser una continuació del segle XVII, i Andorra no va quedar al marge de la història.

A Andorra li va preocupar aquest conflicte perquè la seva situació política depenia de l'equilibri de poder entre França i Espanya. Aquesta dualitat assegurava als andorrans els privilegis i l'existència, ja que cap de les dues monarquies es podia annexionar les Valls sense oposar-se a l'altra. Però l'any 1700, les dues monarquies estaven sota el control de la mateixa dinastia.

Els temors d'una integració forçada d'Andorra es van manifestar durant les Corts reunides per Felip V, que van votar grans subvencions a Catalunya per finançar el conflicte que s'albirava. Assimilant Andorra a una part del seu territori fiscal, la Generalitat va decidir gravar-la amb 450 lliures anuals, un fet que va suscitar la protesta del Consell de la Terra, perquè aquest impost també significava la pertinença d'Andorra a Catalunya. El bisbe filipista Julián Cano va ser cridat al rescat. Es van anul·lar els impostos, però se'n va conservar l'esperit. Amb tot, el bisbe Cano va fugir de la ciutat d'Urgell l'any 1705, pressionat pel capítol de canonges que donava suport al bàndol austriacista. Els seus ingressos van ser confiscats, inclosa la quèstia, que els andorrans van preferir pagar als dos adversaris per no haver de triar l'un o l'altre pretendent. Però la situació local era insostenible.

La progressió dels exèrcits de l'Arxiduc feia pensar en una victòria a curt termini: un cop reconegut

com a rei pels partidaris que tenien a Barcelona, els andorrans van decidir fer el mateix a canvi del reconeixement dels seus privilegis, que els permetien fer arribar els ramats a la capital. Un cop més, el control de les relacions comercials era vital. Així, per haver ajudat l'Arxiduc, els andorrans van patir les recriminacions franceses. El síndic general va ser citat immediatament a Foix, però ho va evitar amb l'excusa de la neu. Els líders militars francesos també estaven vigilants. L'any 1709, el duc de Noailles, mariscal de França, va bloquejar un ramat destinat a l'Arxiduc.

De cop, els andorrans van tornar a implantar la diplomàcia del pernil i el formatge. El juny de 1709, el Consell de la Terra va enviar una delegació a Perpinyà per reunir-se amb Noailles per defensar la neutralitat de les Valls i els seus privilegis comercials, tot aportant alguna cosa per satisfer la cobdícia del mariscal. L'any 1711, Francesc Bonet va ser enviat a Saragossa, a la cort de Felip V, per defensar els interessos andorrans. La marea havia canviat i la victòria del Borbó semblava inevitable. Bonet va portar-hi 600 formatges. Però el rei no hi era. L'enviat andorrà va aprofitar per parlar amb Noailles, decididament imprescindible i que semblava per una vegada de bon humor. El tema de discussió encara van ser els privilegis. Molt abans de la redacció del Manual digest (1748), és probable que les autoritats andorranes tinguessin al seu abast arguments consolidats en favor dels privilegis a força de ser exposats als seus veïns. Bonet va multiplicar els contactes i els regals, essencials en la diplomàcia dels febles a la cort dels poderosos. Vendôme, per exemple, s'hi va acostar. El seu paper va ser cabdal, ja que va prohibir que l'Exèrcit francès entrés a Andorra sota cap circumstància. Aquest punt era essencial: la defensa dels privilegis comercials era, efectivament, el nucli de la neutralitat del país. Va permetre regular l'enfrontament entre els regnes enemics i mantenir la consenyoria adaptant-la al context de dues monarquies absolutes implicades en una guerra despietada. Mantenint llaços, oferint pernils i formatges, esmenant i afirmant la seva especificitat amb els coprínceps el país va reinventar la consenyoria.

Amb el setge de Barcelona per part de les tropes filipistes els anys 1713-1714, la situació va virar de la pitjor manera per als andorrans. La victòria de

Felip V l'any 1715 va esborrar el passat institucional de Catalunya, amb la Nova Planta, alhora que castigava durament els vassalls que havien pres les armes contra el nou rei. Això va afectar directament Andorra, que va ser castigada de la mateixa manera que Catalunya, perquè els andorrans havien jurat fidelitat a l'Arxiduc i l'havien reconegut com a rei. Tanmateix, el nou poder no va castigar severament les Valls ni la va integrar plenament a la Corona quan el camí estava obert. Des d'aquest punt de vista, el nomenament de Simeón de Guinda a la seu episcopal va suposar una etapa essencial en la defensa d'Andorra al segle XVIII.

6.5. EL PONTIFICAT DE SIMEÓN DE GUINDA (1714-1737)

Simeón de Guinda y Apeztegui (1659 ? - 1737) és una de les figures més destacades de la història d'Andorra en època moderna. Nomenat bisbe d'Urgell l'any 1714, va ser un lleial partidari del partit borbònic. Però, un cop nomenat, no va ser transmissor del poder reial, sinó que va adoptar el paper de copríncep i les seves accions van estar en tot moment adreçades a la conservació d'Andorra. Així, a partir de 1715, va ordenar que el Consell de la Terra no reconegués la monarquia hispànica ni hi contribuís, recordant que els coprínceps legítims eren el comte de Foix i el bisbe, amb la qual cosa va frenar la ingerència espanyola. Per tant, es va oposar fermament a les novetats fiscals, com l'ús de paper segellat, que hauria lligat encara més Andorra a la monarquia hispànica. Cal atribuir, sens dubte, la seva capacitat de resistir els agents reials per la influència que tenia a la cort de Felip V. També va fer més fluides les relacions comercials, revisant el 1722 les equivalències entre les monedes francesa i espanyola, que no s'havien modificat des del 1684.

L'any 1719 es va enfortir encara més el vincle entre el bisbe i Andorra. La guerra es va reprendre entre França i Espanya, fins que Felip V, el 1720, va renunciar a la Corona de França. Durant aquest any, a la Seu i a Andorra, les elits locals van veure en aquest conflicte l'oportunitat per restablir els privilegis catalans i andorrans, abolits pel Decret de Nova Planta. Entre elles hi havia la casa Joan Antoni Torres de la Mosquera, que en aquell moment ocupava la sindicatura general i que havia estat molt activa des de l'inici de la Guerra de Successió. Es va

denunciar una reunió secreta. La situació era delicada perquè les autoritats espanyoles estaven convençudes que la trama havia estat organitzada per les grans famílies andorranes. Però, un cop més, Andorra es va beneficiar de la protecció del bisbe, gens predisposat a renunciar a les prerogatives que li asseguraven influència política i, a més, uns ingressos ordinaris gens menyspreables. De fet, va enterrar el cas mentre treballava per desenvolupar la neutralitat andorrana vigilant les seves fronteres sense la intervenció de forces franceses o espanyoles. En fer que els andorrans prenguessin el control del territori, el bisbe va construir una forma de sobirania territorial que també va ser una mostra de bona voluntat envers els estats francès i espanyol.

6.6. EL TABAC: UNA HISTÒRIA ANDORRANA

El tabac va ser un altre motiu per redefinir les relacions amb les potències veïnes. Com la xocolata, el cafè i el sucre, forma part de la història global de circulació i consum, construint el gust tal com el coneixem avui. El tabac va connectar Andorra amb la resta del món. La planta, assecada i fumada, va ser portada de les Índies per Cristòfor Colom. Ràpidament va interessar els europeus i els sistemes francès i espanyol el van convertir en un monopoli, propici per al contraban, gràcies a una xarxa de rutes terrestres i marítimes que eren impossibles de controlar completament.

El tabac es va convertir ràpidament en un problema en les relacions internacionals d'Andorra, especialment amb Espanya. El monopoli establert a Catalunya era una extensió del model castellà: es va convertir en un exemple de la seva submissió al poder reial i, per tant, la lluita contra el contraban era una qüestió d'estat.

A partir de 1728, les autoritats espanyoles van denunciar els danys causats pel contraban de mercaderies estrangeres per part d'Andorra, que no pagava els impostos i que, per tant, constituïa un sistema de canvi desigual; fins i tot s'al·legava que arruïnava el comerç hispà. Els espanyols van amenaçar de revocar els privilegis andorrans, en cobrar un 10 % d'impostos a l'entrada de mercaderies i augmentar els controls. El bisbe Simeón de Guinda va defensar els privilegis, perquè, va subratllar, el Decret de Nova Planta no afectava les Valls d'Andorra, i va reafirmar la neutralitat

sobirana del país. Però la situació era tensa, sobretot amb l'intendent Sartine, poc disposat a comprometre's, però que va oferir moltes exempcions fiscals només sobre productes de primera necessitat. Altres mercaderies, vitals per al comerç, van ser derivades a procediments judicials. Davant d'aquesta ofensiva administrativa que pretenia absorbir totes les bosses d'excepcions que figuraven als privilegis, Simeón de Guinda va defensar les especificitats andorranes negociant un acord de franquícies comercials a canvi de la lluita contra el contraban i, en particular, contra el del tabac.

Així, les autoritats andorranes van poder demostrar la seva bona fe en el control del tabac per fer contraban legalment, o no, amb moltes altres mercaderies. El judici entre l'Administració general de Catalunya i les Valls d'Andorra va durar dos anys, amb l'aportació andorrana de moltes proves documentals. La sentència dictada el març de 1731 va atorgar als andorrans la llibertat d'introduir lliurement mercaderies i els seus ramats sense pagar drets reials, llevat de les mercaderies destinades o procedents de França, que en aquest cas havien de pagar drets de sortida. El text recull a grans trets la normativa de 1661 i una concepció mercantilista del comerç. El resultat judicial anava en la direcció desitjada pel bisbe. Si bé es van incrementar els controls, almenys formalment, l'acord implicava un autocontrol del contraban i en particular el del tabac. Així, el tabac va esdevenir una cortina de fum útil per als andorrans i Simeón de Guinda en va ser l'arquitecte.

No obstant això, la planta només es va conrear de manera marginal a Andorra, sobretot en cases petites. Amb el correu prohibit des de 1731, el tabac va ser objecte d'una criminalització que va generar denúncies i destruccions ordenades pels dirigents de les cases més grans, el comerç de les quals estava més aviat orientat cap al ferro, el bestiar, el tèxtil. Però la repressió especialment severa es va accentuar sobretot sota la pressió de l'Estat espanyol, que va exigir de manera explícita la contenció del contraban i del cultiu del tabac, d'acord amb la sentència de 1731. Aquesta repressió fins i tot va provocar una revolta, un fenomen poc freqüent a Andorra, que va posar de manifest no només un probable conflicte social, sinó també polític sobre aquest tema. Així, la planta es va introduir en la llarga durada de les relacions internacionals amb

Espanya —fins avui— i també en els equilibris socials interns a Andorra. També testimonia el difícil encaix entre les qüestions externes amb Espanya i les internes, una altra manera de plantejar el problema de la sobirania i la neutralitat andorranes.

6.7. LES VALLS NEUTRES D'ANDORRA

El terme apareix explícitament al títol del *Manual digest* d'Antoni Fiter i Rossell, en una declaració destinada principalment als andorrans. La idea no era un invent de l'autor, ni va suposar un punt d'inflexió en la història d'Andorra. Però el concepte de neutralitat apareix com una construcció duradora, fins i tot com una conquesta sobre les potències veïnes: va ser un argument construït durant els conflictes per mantenir les relacions comercials. La noció de neutralitat va esdevenir un dels principis estructurants de l'Estat andorrà, a mesura que va integrar progressivament les relacions d'estat a estat en el marc de la progressiva redefinició de les relacions internacionals, superant la guerra com a motor de la història.

En efecte, si bé la neutralitat semblava una feblesa al segle XVI, al XVIII es va afirmar progressivament com un dret fonamental. Montesquieu subratllava la necessitat de treure els poders de l'Estat de la naturalesa que Hobbes va descriure al segle XVII, aquella on «l'home és un llop per a l'home», per acabar amb el regnat de la força gràcies a l'adveniment de la societat civil dels estats, regida per les normes de dret. Aquest canvi de la primera meitat del segle XVIII va fer que la situació andorrana fos intel·ligible des de l'exterior, tot i que la seva neutralitat tenia fonaments molt diferents dels que van sorgir en aquella època a Europa. A Andorra, aquesta història no venia «des de dalt», ni del tot «des de baix». És una història d'un lloc tercer, d'un entremig format per peces del passat reinventades, de conformació amb els poders del moment i de secrets.

La història de la neutralitat és tan antiga com la guerra; troba les arrels en les treves i la pau de déu de l'any 1000 que pretenia protegir temps i llocs sagrats del terrorisme senyorial; es va estendre a les illes i passeries pirinenques, autèntics tractats de pau del món agropastoral l'objectiu dels quals era delimitar i regular l'accés i l'ús de les pastures, les aigües o els boscos. Però a partir

del segle XVI aquests acords van oposar-se a l'afirmació d'estats que estaven gairebé constantment en guerra fins a la dècada de 1720. Aquests tractats sí que semblaven ser mitjans per reduir els efectes de l'estat de guerra, i les seves renovacions, durant les fases més agudes del conflicte francoespanyol. Sense poder-ho evitar, van ser molts els intents de limitar la guerra, tant pel que fa a les comunitats pirinenques com a escala teòrica i jurídica i a nivell europeu. Així, a finals del segle XVI i en les primeres dècades del XVII, es van publicar diverses obres que tractaven de la neutralitat, com ara el *Discorso della neutralità* de Giovanni Botero, publicat el 1598, o l'obra d'Hugo Grotius, *Le droit de la guerre et de la paix* (1625). No s'hi esmenta Andorra, però aquests treballs apunten a casos semblants o propers, com la Confederació Suïssa o el Principat de Lieja, que ens permeten plantejar-nos una història comuna.

Tots aquests territoris tenen en comú que es trobaven atrapats entre potències militars. Per exemple, la neutralitat de Lieja depenia dels prínceps rivals que, si bé no sempre hi estaven interessats, si més no, no hi veien desavantatges, sempre amb la condició que no ajudessin ni servissin cap dels bàndols bel·ligerants. Però, com va passar a Andorra, aquesta neutralitat no va pesar gaire contra les exigències de la guerra durant el regnat de Lluís XIV. Cada cop que passaven tropes hi havia demandes d'allotjament i menjar que els neutrals no podien rebutjar, ja que sovint s'imposaven per la força o es dissimulaven en forma d'imposicions excepcionals. Per als bel·ligerants, la necessitat de fer sobreviure les seves tropes superava qualsevol altra consideració. Punts d'encreuament, lloc d'aprovisionament, aquests espais de tercers van lluitar per existir al segle XVII, i com a molt, amb les ambaixades, les delegacions i les protestes van permetre passar de les promeses als tractats de pau perpètua, però van durar, de fet, només un pocs anys. Què sentien, doncs, els de Lieja o els andorrans respecte a aquests poders que s'imposaven per la força, en comptes de protegir-los i deixar-los viure en el món des del prisma dels seus privilegis, ancorats en el passat mític, que havien estat concedits i reconeguts per ells mateixos?

Tanmateix, a partir de la guerra de la lliga d'Augsburg, les qüestions sobre la neutralitat van esdevenir cada cop més importants en les negociacions diplomàtiques. Els tractats que es van signar en

pocs anys —el dels Pirineus el 1659, el d'Aquisgrà el 1668, el de Nimega de 1678-1679, el de Ratisbona el 1684, el de Rijswijk el 1694 i el d'Utrecht el 1713— a poc a poc van anar formant les traces d'un marc internacional que va anar regulant els drets i deures dels neutrals. La neutralitat va formar progressivament la idea d'una canalització de la violència de la guerra. De fet, qüestionar l'abast de les llibertats neutrals plantejava la qüestió dels límits de la guerra i de la possibilitat de mantenir una activitat pacífica en el cor d'un conflicte. Aquí, de nou, el comerç n'era el motor. En les negociacions diplomàtiques hi participaven assessors empresarials. De manera més general, l'interès pel comerç al segle XVIII formava part d'una reflexió general sobre el progrés econòmic i el desenvolupament d'un espai polític regit per les normes de dret. El *Manual digest* va contribuir, a la seva manera, a aquesta reflexió sobre la codificació jurídica.

6.8. ELS MANUALS DE PODER I LA REESCRIP-TURA DEL PASSAT: FITER I PUIG

Els anys de conflicte entre França i Espanya van fer que Andorra es posés a la feina; s'havien vulnerat privilegis, van ser objecte de xantatge fiscal abans de ser renegociats i la presència dels Borbons a les dues monarquies fins i tot va augmentar el risc d'integració forçada. Andorra havia sobreviscut al calvari del segle enviant ambaixades, formatges i pernils, recordant amb tossuderia els compromisos passats, per reinventar-los després i reivindicar la neutralitat política cap als poders que la limitaven. Si la idea no era nova, es va anar redefinint durant aquell llarg segle de conflictes. La transformació de l'Andorra política va trobar la seva culminació en dues obres successives, el *Manual digest* (1748), d'Antoni Fiter i Rossell, i el *Politar andorrà* (1764), d'Antoni Puig, que era una versió del *Manual*. Aquests manuals polítics pretenien il·lustrar els qui governaven i governarien Andorra i dotar-los d'armes legals. Les obres proclamaven la neutralitat com a principi fonamental de l'Andorra moderna, la base de la seva sobirania. El *Manual* i el *Politar* van fer una reescriptura del passat, privilegiant unes fonts més que d'altres i, si calia, recollint mites històrics. Des d'aquest punt de vista, també totes dues van ser empreses de manipulació del temps i, per això

mateix, no estaven exemptes de prejudicis ni de sentit polític.

Antoni Fiter (1706-1748) va ser hereu de la casa Rossell d'Ordino, una de les més grans cases andorranes. La seva formació és representativa de la de les elits de les Valls i ens mostra com es modelaven els caps de casa i els responsables dels afers públics. La base és comuna: la casa fa l'home. Primer el nom de la casa, i després el nom i el cognom de l'individu situen els marcadors genealògics i socials del jove, que existeixen a través dels ulls dels altres. L'educació a les primeres edats de la vida, fins als set anys, la feien les dones de la casa. El nen creixia i amb ell els espais que descobria i aprenia a conèixer i controlar. L'habitació de la casa, el pati i l'horta van ser els primers territoris, després l'aprenentatge de camps i prats, pastures d'estiu, camins i ciutats. Cada edat tenia el seu territori i cada territori anava acompanyat de les plantes i els animals, salvatges o domèstics, que el caracteritzen. L'educació dels andorrans era també un aprenentatge de la natura, des del corder fins al gos, del cavall a la mula, de les ovelles als animals salvatges que calia caçar. Aquesta manera d'estar al món els ensenyava a llegir el llibre de la natura. Aquesta vida rural era inseparable d'un coneixement agut de la comptabilitat privada, dels impostos, dels beneficis i els costos, per garantir la gestió del patrimoni privat.

L'església parroquial era també una escola de vida en comunitat, on s'assimilaven ritus i pràctiques col·lectives, ja fossin religioses (catequesi, confessions, misses, festes votives, sagraments que acompanyen l'individu des del bressol fins a la tomba) o polítiques (el Consell de Comú sota el pòrtic de l'església parroquial o al cementiri). Els rudiments de l'escriptura, quan era més necessari comptar més que llegir i llegir més que escriure, els inculcaven els sacerdots, però, alfabetitzats o no, els andorrans tenien accés directe i massiu a la paraula escrita, com ho evidencien els importants arxius privats de les cases.

L'Antoni Fiter va estudiar probablement al col·legi dels jesuïtes de la Seu, fundat el 1601 i tancat el 1765. És l'únic establiment d'aquestes característiques que va romandre obert a Catalunya després de la coronació de Felip V, una altra mostra de la influència de Simeón de Guinda. També hi estudiaven alguns nens de famílies humils, gràcies a

causes pietoses o a llegats de pares més adinerats. Aquest ensenyament jesuïta estava codificat a la *Ratio Studiorum* de 1593. Amb una sòlida base religiosa, també s'hi impartien coneixements fonamentals en el camp de les humanitats clàssiques. Aquesta educació deixa empremtes. Així, Fiter fa sovint referències als pares jesuïtes en els seus escrits. L'any 1725 es va matricular al primer curs de dret civil a la Universitat Sertoriana d'Osca, on hi havia nombrosos estudiants i professors del bisbat d'Urgell; Cervera, més a prop, era el segon centre universitari dels andorrans i és allà on el germà d'Antoni Fiter es va doctorar en teologia, mentre que el germà petit estudiava dret a Tolosa. Un cop més, l'estratègia familiar jugava amb les seves relacions i no posava tots els ous en una mateixa cistella per multiplicar els seus actius i reforçar el seu capital social. Antoni Fiter es va doctorar en dret l'any 1731. En una llista escrita per ell s'esmenten, al final dels estudis, una cinquantena d'obres essencialment religioses, jurídiques i clàssiques que mostren les seves lectures, però també i sobretot els circuits de préstecs, donacions i préstecs de llibres, que dupliquen els llaços familiars o d'amistat. Tot encaixava en un feix de relacions socials. Veguer episcopal des de 1737, nomenat en *sede vacanti* just després de la mort del bisbe de Guinda, va ser confirmat pel bisbe Curado. Per les seves funcions judicials va haver de litigar amb la Inquisició de Barcelona i l'Audiència de Madrid, on va enviar una memòria sobre la sobirania andorrana. Antoni Fiter va continuar essent veguer fins a la seva mort l'any 1748. El seu germà el va succeir fins al 1760. A partir d'aquest moment, el càrrec el va anar ocupant l'altra gran família d'Ordino, l'Areny. Aquesta trajectòria d'home del segle XVIII mostra sobretot la importància de les xarxes socials en la formació de l'individu, que existeix i actua en un entorn col·lectiu o fins i tot familiar. Antoni Fiter també va ser al mateix temps cap de casa i, com a tal, va dirigir la granja familiar, la terra, els homes, la xarxa creditícia.

Mossèn Antoni Puig (1729-1805) presenta un perfil diferent. Originari d'Escaldes, sacerdot en aquesta mateixa parròquia i després en un poble del Pallars, era un bon coneixedor del país, fins al punt que va guiar l'espia Francisco de Zamora en el viatge que va fer a Andorra i va ser ell qui

va contestar el seu famós qüestionari. Procedent d'una família que no pertanyia als cercles familiars més reconeguts d'Andorra, la seva trajectòria és la d'un capellà de segona categoria, la fama del qual es deu al fet que va seguir els passos d'Antoni Fiter i que va adaptar i resumir el *Manual digest*. Antoni Puig va ser testimoni directe del concordat del Reial Patronat Universal de 1753 entre la Santa Seu i el rei d'Espanya, que concedia al monarca el dret de patronat sobre tots els beneficis eclesiàstics, reforçant encara més el domini reial de l'Església, únic espai que encara no havia caigut a les seves mans. A Andorra, les esglésies eren propietat majoritàriament dels andorrans; amb el patrocini reial, els les robarien. Sacerdot a Escaldes, Antoni Puig va contrarestar aquesta oficialització amb la incorporació al *Politar* d'un text del bisbe Catalán de Ocón relatiu a la neutralitat d'Andorra. Aquesta còpia augmentada també va respondre a les pressions i els actes d'interferència que van marcar el regnat de Ferran VI sobre el tabac, els intents d'enrolar els andorrans a les milícies i les amenaces a les franquícies.

6.9. EL MANUAL DIGEST: UNA LECTURA POLÍTICA

El *Manual digest* i el *Politar* són obres polítiques. El seu objectiu és justificar i legitimar la sobirania i la neutralitat del país, ancorar-lo en una tradició inventada a la mesura dels reptes i sobretot de les amenaces de canvi de mitjan segle XVIII. El *Manual digest* consta de sis llibres, que es reproduïxen íntegrament al *Politar* amb algunes modificacions i addicions. Aquests sis llibres recorden de manera transparent l'obra de Jean Bodin, un clàssic de la literatura política de l'època moderna l'objectiu del qual era definir la sobirania del Regne de França i determinar-ne el millor sistema de govern. Però el *Manual digest* es diferencia dels manuals governamentals perquè no aconsella els prínceps, sinó les elits andorranes. Antoni Fiter no és Maquiavel, que no és citat, ni és un monjo maurista que estudia amb rigor, a la manera de Dom Mabillon o Lorenzo Valla —tots dos citats—, els documents antics tamisats per la crítica per trobar la veritat històrica.

El mètode és diferent perquè està dictat per un objectiu polític: la història és una arma de legitimació d'Andorra. La bibliografia i els coneixements mobilitzats pel *Manual digest* són amplis, diversos, múltiples, com si l'Antoni Fiter fes servir totes les fonts

d'autoritat per a fonamentar la seva manifestació. Antoni Puig, que va recopilar l'obra del seu predecessor, hi va identificar cent setze referències directes o indirectes, escrites en llatí, castellà, francès i català, des del segle II fins al XVIII. Hi apareixen grans signatures, d'Eusebi de Cesarea a Mercator i de Mariana a Jean-Auguste de Thou. Si la formació jesuítica és evident, l'eclecticisme és sorprenent; mostra la cultura d'un polític andorrà del segle XVIII, menys orientat cap a la il·lustració enciclopèdica que cap a la tradició clàssica i a les obres polítiques dels segles XVI i XVII. Els llibres sobre història i història religiosa són legió. Els llibres de dret, canònics o civils, abunden. Els Pares de l'Església reforcen els arguments. Humanistes, cronistes, cartògrafs són cridats al rescat. Però la major part de la informació prové de fonts locals: l'Antoni Fiter no va plagiar idees il·lustrades, sinó que va desenterrar les d'Andorra per mantenir-la tal com la coneixia. Antoni Puig el va seguir d'aquesta manera conservadora, en el sentit literal del terme.

El text és, com assenyala Joan Massa, un palimpsest escrit sobre la recopilació de coneixements històrics i mites. En això, el *Manual digest* és la culminació de la tradició política. Però l'obra és, *de facto*, una quimera. Manlleua, selecciona, fa servir mil trossos de fronteres i tants fragments de poder perquè en el seu relat històric es produeixi una sobirania andorrana dictada per la natura i per la història.

6.10. EL MANUAL DIGEST I EL POLITAR: UNA LECTURA HISTÒRICA

El passat es mobilitza per primera vegada al Llibre I (De la naturalesa, situació, domini, govern i religió de les Valls d'Andorra). Antoni Fiter atorga un origen bíblic al topònim d'Andorra. Aleshores, sens dubte realment convençut que Carlemany havia ofert la sobirania (*supremo dominio*) als seus habitants, una sobirania que hauria estat confirmada de manera ininterrompuda pels seus successors i per les autoritats papals, episcopals, comtals i reials. Aquesta continuïtat, però, es va aplicar per limitar els poders de la tutela externa, per exemple afirmant que la donació al comte de Foix va quedar sense efecte, ja que els habitants de les Valls eren els principals dipositaris dels poders des de Carlemany i que, a més, van ser a

l'origen de les concessions fetes als coprínceps. Si el Llibre V imitava les gestes reials fent la genealogia de les dues línies de coprínceps, aquest efecte de simetria els situava en una posició d'equilibri: una línia no anava sense l'altra. Aquesta era una de les fonts de la sobirania andorrana segons Antoni Fiter: els poders dels coprínceps estan limitats perquè estan neutralitzats per les seves autoritats iguals i contràries. La defensa de la fe catòlica apareix en diversos indrets, sobretot en la forma de la lluita contra els moriscos que, aquí com a la península Ibèrica, alimenta la invenció d'herois, màrtirs i mites fundacionals o regeneradors de les llibertats dels mateixos territoris. Dir «reconquerit» era per remarcar millor el fet que els andorrans s'havien alliberat dels moriscos i que, per tant, eren amos del seu territori.

Aquest passat va prendre forma en les institucions de govern i de justícia. *De facto*, els tres llibres següents constitueixen un manual pràctic de govern definint impostos, oficines, protocol, tots derivats de la legitimitat històrica, tots responsables de mantenir-la. El text també s'utilitzava com a recurs de drets, una mena de compendi de lleis fonamentals andorranes molt posterior a la seva data d'elaboració. També mostrava la dualitat del poder andorrà, amb un rostre públic: cerimònies d'investidura descrites amb qualsevol mínim detall, oferint autèntiques actuacions de poder per sacsejar la ment del públic. L'altra era una cara oculta, ja que Antoni Fiter aconsellava amb energia que la ciència del govern, la política i l'economia romanguessin obscures per als estrangers i que la seva obra es mantingués en secret. Finalment, el Llibre V està format per cinquanta-cinc màximes encaminades a la preservació de l'Estat andorrà, totes elles consells morals adreçats a les elits andorranes que havien de posar-les en pràctica mitjançant la repetició i la memorització. El *Manual digest* i el *Politar* són, doncs, obres impregnades d'aquesta moral ancorada en una tradició tant heretada com inventada, legitimada per privilegis i que els seus autors consideraven abandonada o ignorada pels poderosos, amb negacions, abusos de poder i violència institucional que havien colpejat Andorra. En aquesta perspectiva, els dos manuscrits, tot i que construeixen una tradició immemorial, són respostes als fets recents i al context particular de mitjan segle XVIII.

6.11. EL MANUAL DIGEST I EL PENSAMENT BARROC SOBRE EL PODER

El *Manual digest* es podria llegir com una obra de la Il·lustració. En efecte, Antoni Fiter va acabar la seva obra el mateix any en què va aparèixer *La défense de l'esprit des lois*, de Montesquieu; era contemporani de Voltaire, Diderot, D'Alembert i Kant. Però el *Manual digest* sembla més aviat una obra del Gran Siècle, barroca, «cerimoniosa, formalista, excessiva», basada en contrastos, contradiccions, acumulacions de títols i repetició de motius. Acabant amb les màximes morals —que formalment conviden a la memorització a través de la recitació—, el *Manual digest* no va prendre res de la demostració geomètrica freda de Diderot o de la deducció lògica de Montesquieu; Antoni Fiter no tenia l'humor crític i càustic d'un Voltaire. Era un intel·lectual format a l'escola dels jesuïtes, per a qui la retòrica i la repetició obligaven a la convicció. És una obra d'acumulació de coneixements sobre un passat ancestral del qual no pretenia emancipar-se, sinó conservar-ne la tradició, els privilegis i el territori. D'altra banda, ni el *Manual digest* ni el *Politar* estaven concebuts per ser impresos o distribuïts públicament. Andorra fa Andorra. El Barroc encarnava la culminació d'un procés que distingia l'interior de l'exterior, de la mateixa manera que s'havia de distingir sense oposició entre confessió i retaule, cerimònia pública i secretisme en la gestió dels negocis. Al tombant d'un llarg segle de guerres, les Valls van estendre una capa de silenci sobre els seus afers interns. No tenien cap intenció de canviar res del món conegut. El *Politar* i el *Manual digest*, fins i tot embolcallats amb les togues d'un passat mitificat, són miralls del seu temps. Per això s'allunyaven del món i hi eren invisibles les tensions nascudes de les desigualtats econòmiques i socials que es van accentuar durant aquest període. Així mateix, totalment entregats a la ficció d'una unitat andorrana proclamada almenys des de Carlemany, van invisibilitzar les comunitats andorranes, malgrat la seva vitalitat, perquè eren la seu de divisions internes i de posicions discordants. Antoni Fiter i Antoni Puig van optar per ser només la veu de les grans famílies que governaven Andorra des del 1419. Més que una alba il·luminada, aquestes obres semblen, al contrari, crepuscles que no volen morir.

El *Manual digest* i el *Politar* han continuat sent elements essencials de l'herència política andorrana. Si es van imprimir —una edició el 1987 i una altra el 2019—, no s'han traduït, com si el testament d'Antoni Fiter l'hagués sobreviscut durant molt de temps. La posteritat de les obres és sorprenent: des de *La cuestión de Andorra* (1880) fins a *Andorra, el meu país* (1963) passant per *La coutume d'Andorre de Jean-Auguste Brutails* (1904), constitueixen els fonaments jurídics i memorials de l'Andorra contemporània. Aquests textos també són trampes retòriques, històriques, en les quals molts han quedat atrapats, per convèncer-se d'una Andorra immòbil, històrica i immemorial. En aquest sentit, són llocs de memòria de la història d'Andorra.

El *Manual digest* és una defensa d'Andorra, dels seus límits, de la seva neutralitat i de la seva sobirania. Aquest text, en part històric, fa del passat la part submergida del present; és una història al servei de la política i una resposta moral a la Nova Planta i als atacs dels monarques contra els privilegis. Arrela Andorra en una història mítica, que suposa que la protegeix dels riscos de desaparició i constitueix una mena de retirada protectora al passat. El text construeix així una fortalesa històrica les muralles de la qual es basteixen sobre documents antics, amb múltiples referències, fent un mosaic històric, documentat o inventat a mida, tendint cap a un únic objectiu per demostrar, mitjançant l'acumulació vigoritzant d'evidències, la neutralitat i la sobirania d'Andorra.

6.12. 1640-1730: ANDORRA EN LA CRISI ECONÒMICA

Entre els anys 1640 i 1730 hi va haver una de les crisis més importants de la història andorrana i europea, entitats inseparables. La guerra entre les dues monarquies veïnes era, en primer lloc, una crisi militar, perquè les Valls estaven subjectes a les exigències mútues dels dos bàndols en conflicte. Constrèta, Andorra es va mantenir tanmateix políticament activa, defensant els privilegis, projectant-se a través de delegats i d'ambaixades i enviant molts pernils fora de les Valls. Davant el risc d'absorció —el 1642 per França i a principis del segle XVIII per Espanya—, Andorra va desenvolupar progressivament el principi de la seva neutralitat. El context hi era favorable. En diversos llocs d'Europa, i en particular a les petites repúbliques, estava sorgint la

idea d'una llei natural que tenia com a objectiu garantir la vida fora dels conflictes empresos pels estats centrals. Per als andorrans, les operacions comercials van ser el motor d'aquesta construcció política. Si bé van patir l'estat de guerra, el conflicte també els va permetre fer bons negocis, malgrat les incerteses, les multes i els impostos que havien generat una crisi de confiança en els monarques totpoderosos.

Aquest període ens convida a contemplar conjuntament la política, la societat i l'economia. Introduïrem alguns elements només per enllaçar-los amb fenòmens que també s'han de comprendre amb detall. Les fargues andorranes van tancar les seves portes durant aquest període. Més que un desastre ecològic vinculat a la desforestació, un punt d'inflexió econòmic va posar en suspens el sistema siderúrgic andorrà. De fet, la cria especulativa d'animals de llana i carn va esdevenir central. El control de les pastures, a Andorra a l'estiu i a la plana a l'hivern, era crucial. El preu del lloguer dels cortons va arribar a cotes inaccessibles per als petits criadors. Les grans cases van unir forces per prendre'n el control. Les divisions i les desigualtats entre les cases van augmentar. La clau de volta d'aquesta dinàmica era el control dels recursos comuns al servei dels interessos emprenedors, que les mateixes famílies aconseguïen ocupant llocs clau a les institucions andorranes. El *Manual digest* i el seu epígon, el *Politar*, van ser una resposta a la crisi davant les amenaces externes i les desigualtats internes, en constituir una muralla jurídica, històrica i política feta amb carreus tallats en el passat. L'argument era conservador, cerimoniós, barroc: una resposta al canvi d'horitzó introduït per la Il·lustració i el poder administratiu de les monarquies veïnes. L'Andorra política semblava congelada sota una regla de plom.

Si la crisi dels segles XIV-XV pot haver generat una certa millora de les condicions de vida dels pagesos, la del segle XVII va permetre l'augment de les desigualtats com a fonament de la vida política andorrana; va ser un repte per a les grans cases, que van demostrar la seva capacitat per gestionar els esdeveniments i donar-los un gir favorable. Des d'aquest punt de vista, les conseqüències no van ser les mateixes per a tots els andorrans. Conèixer amb detall el joc econòmic i de

les institucions polítiques és indispensable per entendre els fonaments sobre els quals es va construir l'Andorra moderna.

6.13. ELS CORTONS: LA PRIVATITZACIÓ DEL COMUNAL?

Una de les conseqüències del desenvolupament ramader va ser l'increment del valor financer de les pastures comunals. Fins al segle XVI, els ingressos comunals estaven constituïts majoritàriament per les taxes cobrades sobre els anfocs, els cabalers i els casalers. Els bans i l'estrany només eren un complement.

Puntualment, quan un comú necessitava diners, el comunal d'alta muntanya servia com a fiança per demanar préstecs. El primer cas documentat és del 1325, un pagament de 41,5 lliures fet pels habitants de la Cerdanya per les herbes d'Engaït i Montmalús. En els primers contractes no es precisava cap durada: el dret d'explotació era atorgat a la persona o a l'organisme prestador fins al pagament del deute contractat. Posteriorment, fins al segle XVIII, es va prefixar una quantitat d'anys o temporades. És a dir que, des d'un inici, es pactava el valor del dret d'ús que atorgava la comunitat.

Aquests contractes eren els precursors del mecanisme d'arrendament dels cortons, que es va instaurar a la frontissa entre els segles XVI i XVII. Si bé el concepte fundacional —cedir una pastura a un particular— era similar, els distingien diversos factors.

La carta de gràcia es justificava per una necessitat pecuniària momentània, l'oferta del dret emanava de l'Administració local i, amb la quitació de l'acte, l'aprofitament de la pastura reintegrava la gestió col·lectiva. A l'extrem oposat, pels cortons, els ramaders eren els impulsors de la demanda i, mitjançant la monopolització del dret de pastura col·lectiu, els comuns van establir un mecanisme d'arrendament que es va convertir en una font d'ingressos regular. Llavors, el dret de pastura estival atribuït a un habitant ja no reintegrava el dret col·lectiu, sinó que, cada any, l'herbatge es tornava a licitar a l'encant públic.

Cap a la fi del primer quart del segle XVII, la singularitat es va convertir en norma. Per contra, fins al Set-cents, malgrat els nous ingressos obtinguts amb els cortons, la tresoreria comunal no sempre era suficient i els comuns encara havien de recórrer

a la carta de gràcia quan calia avançar certs pagaments. D'aquesta manera obtenien, de cop i per antelació, la suma de diversos anys de lloguer i, a més a més, a la inversa del procediment emprat pels cortons, s'ampliava a ramaders que no eren originaris de la parròquia.

6.14. ELS CORTONS I LES COMPANYIES RAMADERES

La llista definitiva de cortons, delimitats sobre les pastures que no estaven subjectes a un dret d'empru, es va fixar cap a l'any 1625, quan els comuns van transferir el dret d'orri i de pastura al sector privat. Entre 1650 i 1750, les pastures sota control privat suposaven els dos terços dels pastius andorrans. Si hi afegim els emprus delimitats fora del territori nacional, es tractava d'un 45 % de l'extensió de la pastura estival. Aquesta estimació és de màxims: no tots els cortons es llogaven cada any i, segons les necessitats del moment, els comuns podien canviar els límits de cada partida per modificar-ne l'extensió.

La privatització del comunal va ser conseqüència directa de l'increment de la demanda de pastures pels majors propietaris de bestiar oví, perquè amb el dret comú no n'hi havia prou per alimentar les ramades a l'estiu. Aquest fenomen era conseqüència de l'especialització de la pràctica ramadera: seguien negociant amb la llana, n'eren els principals productors i els majors exportadors, però la finalitat gairebé exclusiva era la venda d'animals per la carn.

S'havia imposat una òptica mercantil. Administraven la composició de les ramades controlant els naixements, la compra d'anyells o primals i la venda precoç del bestiar adult. A diferència dels petits productors que organitzaven la seva activitat gràcies al creixement natural del bestiar, prioritzaven el bestiar baciú, que no criava, particularment els moltons, que pesaven més i la carn dels quals es venia més cara. Proporcionalment, limitaven la producció de formatge a una petita part de la ramada.

Les intervencions arqueològiques als orris del Cubil, Emportona i Encenrera (Encamp) mostren unes fases d'ocupació destacada durant les quals es van edificar grans cabanes associades a unes munyidores datades entre els segles XIV i XVII. Tenint en compte que per una mateixa quanti-

tat d'animals la producció de formatge requeria el doble de mà d'obra i, per tant, unes instal·lacions més complexes que les que es necessitaven pels baciús, aquestes construccions il·lustren el pas del dret d'orri al temps dels cortons que ens mostra la documentació escrita.

Més enllà dels conjunts edificats i del tipus de producció, una altra divergència amb el període anterior era la pràctica de la transhumància llarga. Durant vuit mesos, d'octubre a maig, es mantenien els animals en unes pastures arrendades i s'assegurava la logística per mantenir el personal. En relació amb el cost del bestiar estant —que mai no sortia de les herbes andorranes—, la inversió necessària es duplicava. Per limitar la inversió es desfeien dels caps tan aviat com assolien el pes òptim, mentre que, per als altres ramaders, la data de venda era, sovint, posterior al període de fertilitat màxima (entre quatre i sis anys).

En relació amb el període baixmedieval (segles XIV i XV), el principal canvi va ser la preponderància de les companyies ramaderes en la repartició dels ovins de les Valls. Cal posar en relleu que, a partir de la segona meitat del segle XVI, aquest moviment no es va deure a un augment de la ramada, sinó a una distribució diferent dels animals entre els propietaris.

En l'àmbit comercial, tret de la llana, les companyies ja es no centraven en les fires pirinenques. Els ovins es venien a les fires de la plana i els mateixos ramaders els traslladaven fins a les principals carnisseries catalanes, a Lleida i, sobretot, a Barcelona.

Els propietaris de companyies aplegaven entre mil i nou mil ovelles. Excepcionalment, les seves ramades podien superar els 15.000 caps, com va fer la casa Rossell l'any 1709, quan va afegir al seu ramat moltons comprats a França per respondre a una comanda. Ara bé, la sistematització d'aquest model pecuari no beneficiava només els propietaris, sinó que les companyies també integraven els animals d'altres ramaders. D'una part, els associats agregaven alguns centenars d'animals a la ramada pagant un tant per cap. De l'altra, els pastors hi adjuntaven de franc (i per contracte) algunes desenes d'animals. Cadascuna d'aquestes estructures facilitava l'accés a la transhumància a un nombre variable de famílies.

Tot i ser un cas particular perquè correspon a la

fase de normalització després de l'episodi militar de la Guerra de Successió, el passaport lliurat pel governador de Catalunya Francesco Pio di Savoia per autoritzar la hivernada 1719-1720 il·lustra aquesta organització. Sis ramblers van denunciar 16.003 caps que havien d'anar a les pastures dels termes de Linyola, Montblanc, Tarroja de Segarra i Bellpuig d'Urgell, al senyoriu de Poblet i als peus dels murs de la ciutat de Lleida. Els titulars de les companyies eren Pere Mateu Moles, Magdalena Moles Rossell, el doctor Joan Guillemó Torres d'Andorra, Joana Fiter Rossell d'Ordino, Antoni Torres d'Encamp i una associació constituïda pel doctor Guillem Areny d'Ordino i Guillem Areny Teixidor de la Massana. Una gran part dels animals els pertanyia, però també participaven a la migració els caps d'una vintena de socis, de set majorals i dels vuitanta-quatre pastors.

En total, aquestes ramades —que pertanyien a poc més del 15 % de les famílies censades a les Valls— sumaven prop del 70 % dels animals declarats el desembre del 1718. Els principals propietaris formaven part de la llista de consellers generals. Amb els seus socis eren els majors tributaris de les parròquies respectives. Aquesta preeminència explica en bona part les poques reaccions negatives que es van generar per la profunda modificació en la gestió dels cortons.

A més, aquests personatges diversificaven la seva activitat i van reinvertir els diners obtinguts de la ramaderia comercial en altres activitats. Quatre famílies —Rossell, Pal, Areny d'Ordino i Adellach de Canillo— van introduir la siderúrgia a les Valls a inicis del segle XVII i també eren els principals actors d'una altra activitat destacada: el comerç transfronterer.

6.15. ELS MARCS LEGALS DEL COMERÇ

La primera ruta comercial regulada perpendicular a la serralada era la que passava per davant les llegendàries argolles de Fontargent, a la confluència entre Andorra i el Sabartès, port declarat franc de drets per als andorrans per Gastó de Navarra l'any 1470. El comerç va centrar bona part de la política exterior del Consell durant la primera meitat del segle XV. D'una banda, hi havia la forta preocupació causada pels arrendadors de la lleuda de Foix que cobraven indegudament el dret i, de l'altra, s'evidenciava la voluntat d'ampli-

ar els horitzons comercials de les Valls.

Al nord, Enric de Navarra va estendre la franquesa a tots els ports el 1534. Aquesta autorització va obrir una nova via: en lloc de passar pel senyoriu de Gudanés, els mercaders andorrans podien creuar pel senyoriu de Miglòs. Es legalitzava una via més directa cap a Tarascó i, més enllà, cap a Foix i el Llenquadoc.

El trànsit de mercaderies per Vic de Sòs no era nou. L'any 1286, Roger Bernat III va comunicar al veguer d'Andorra que els habitants de Tarascó estaven exempts de lleuda, gabella i peatges, fet que, al marge del coll de Boet per anar al Pallars, els obria el coll de Siguer per dirigir-se a la Seu.

El desenvolupament, gairebé paral·lel, del comerç a Tarascó i a la Seu, va coincidir amb la implantació d'uns mercats que van incrementar notablement la influència dels dos municipis a escala pirinenca al segle XIV. Aquesta dinàmica va ser un revulsiu per a l'activitat comercial andorrana, que també va sol·licitar la creació de mercats i fires l'any 1448. Ara bé, abans de l'ampliació de l'exempció atorgada per Enric, la via preferent de Fontargent potenciava les relacions amb la ciutat emmurallada d'Ac, que era, alhora, el punt d'arribada del camí de Cerdanya i del Rosselló pel coll de Pimorent.

Els moviments comercials ja s'enregistraven des de l'inici del segle XIV, però l'increment del tràfic es va donar passada la greu depressió de la fi del segle. El 1465, Guillem Aldosa, en representació dels prohoms d'Andorra, va requerir l'aplicació de la franquesa de la lleuda de Cerdanya. Aquest impost —que gravava l'entrada de mercaderies a les ciutats i viles— va ser atorgat per Gastó IV l'any 1468. El 1493, el procurador reial del Rosselló va exigir al procurador de Cerdanya que respectés la franquesa andorrana. Una part dels litigis tenien a veure amb la Guerra Civil catalana (1462-1472), moment del qual daten diverses proteccions i guiatges atorgats pel rei d'Aragó (1468, 1471 i 1472), però la reiteració dels litigis després del conflicte deixen entendre que hi havia un rerefons més estructural. Plausiblement, al tomb del 1500, la pressió generada pels arrendadors dels drets de Fontargent que pretenien taxar els homes de les Valls reflectia un canvi en els hàbits comercials dels andorrans. La sol·licitud del 1534 per passar pel Siguer —posteriorment ampliada a tots els colls—, a la qual es va afegir l'obtenció de l'exempció del dret de mar-

ca per treure productes de Castella i Aragó i de comerciar amb França, Foix i Bearn, il·lustra l'ampliació de l'espai comercial. En aquell moment, primer el 1512 per concessió de la reina Joana, i sobretot el 1542 pel bisbe Francisco de Urríes i Jaume de Foix, es va reiniciar el procediment per disposar d'una fira de tardor a Andorra.

En aquest sentit, la millora de les condicions econòmiques que va portar a la «revolució dels preus» del segle XVI, combinada amb el flux d'immigració francesa cap a Catalunya, que va prendre un caire massiu a la Seu entre el 1490 i 1630, va trobar el seu corol·lari a les Valls en les ordinations promulgades pel Consell General per regular l'activitat dels mercaders francesos. Per als andorrans, al sud predominaven les vendes ramaderes, mentre que el pol d'atracció de la llana se situava al Llenguadoc. Els colls també eren les vies d'entrada del ferro de Foix cap al sud i, de fet, els andorrans participaven en aquest trànsit que portava el metall del Sabartès cap a l'Alt Urgell i la Catalunya interior. De passada, fins al 1619, van aprofitar aquest corredor per alimentar les ferries del país.

6.16. MERCAT DE CRISI I COMPANYIES COMERCIALS

Tal com ho recordava Enric II de Navarra el 1534, la franquesa lliurada l'any 1470 era únicament pels blats, vins, olis, cuirs, llanes, sabates i camises obrades per a consum andorrà. Per la seva banda, l'exempció del dret de marca atorgat pel rei d'Aragó precisava que aquesta s'aplicava sempre que no es tractés de mercaderies prohibides. Per tant, es delimitaven clarament dos mercats: l'intern, franc de drets, i la resta del comerç, que no disposava de cap dret particular. Tal com passava en altres valls pirinenques, si aquest comerç transregional es desenvolupava, el dret era exigible. Per tant, en cas d'acollir-se al privilegi per passar mercaderies per revendre, es tractava d'una extrapolació i d'un trànsit il·lícit.

La controvèrsia generada per les intervencions dels oficials del peatge de Fontargent il·lustren aquesta oposició. Per als síndics, s'havia taxat el mercat legal perquè el cobrament afectava uns productes destinats a les Valls. Per als comissaris, al contrari, els productes no s'ajustaven a dret, perquè consideraven que la finalitat no era ali-

mentar el mercat intern.

Al segle XVI, paral·lelament a la protecció del privilegi duaner, es va demanar llicència per poder comerciar en temps de guerra. Un paral·lel es pot establir amb el que es coneix del comerç andorrà a partir de la fi del segle XVI. Es va desenvolupar un comerç pels colls aprofitant les fases de confrontació que dificultaven el trànsit de les mercaderies entre França i Catalunya per les vies convencionals. Durant tot el període modern, el volum de venda de les companyies andorranes dedicades al comerç transregional va créixer de manera exponencial quan el comerç transfronterer francoespanyol es veia afectat negativament per la desorganització dels fluxos.

Dirigides per inversors andorrans o per associacions entre andorrans i estrangers, les companyies comercials van apuntalar el seu negoci en unes xarxes complexes que unien els mercaders de les dues regions mitjançant traginers i botiguers minoristes. De fet, els mercaders francesos instal·lats a Andorra al segle XVI, que negociaven amb productes que només transitaven per les Valls, mostren el dinamisme d'aquest comerç transfronterer que, per essència, no entrava en el marc dels privilegis. A més dels productes agrícoles i ramaders que exportaven al Llenguadoc (oli, vi, llana...), importaven teixits, obrats o no, i merceria cap a Catalunya. Aquests productes, amb les espècies, el peix salat i la sal, entre d'altres, van constituir el mostrari dels mercaders i traginers del segle XVII.

A partir de la fi del segle XV, i de manera més aguda al XVI, l'interès inèdit manifestat pels prohoms del Consell per mantenir i ampliar els drets comercials va coincidir amb diverses fases de tensió entre els dos regnes. Al marge d'alimentar la població amb productes de primera necessitat i mantenir el mercat de productes andorrans (pernil, formatges, cuiros, llana, bestiar i cereals), és probable que el trànsit s'ampliés a altres productes.

D'altra part, financerament, aquest moviment no es pot deslligar del creixement de la ramaderia, ja que l'activitat desenvolupada pels grans ramaders fou imprescindible per poder comerciar a escala interregional perquè aportava els dos elements clau per poder ser reactiu als canvis: el capital d'inversió i la xarxa de contactes per adquirir-los d'un costat i difondre'ls a l'altra vessant. Per a alguns dels prohoms implicats en aquests negocis, un pro-

ducte particular va prendre un paper destacat: el ferro.

6.17. LA PRIMERA METAL·LÚRGIA ANDORRANA

El personatge essencial del ferro a l'Andorra medieval va ser el comte de Foix. Un dels primers documents referent al metall —el peatge cobrat a la Bastida de Ponts (1289)— s'ha de llegir en clau regional i integra el marc fixat per la política desenvolupada per Gastó a partir de mitjan segle XIII. Entre d'altres, mitjançant la millora dels passos comercials pels ponts (Tarascó, Sabart i Alat) i l'autorització per passar els ports amb ferro del Vic de Sòs (1294), el comte va assentar la seva puixança econòmica sobre el control del mercat del ferro venut amb la marca de Foix que s'obtenia en quantitats creixents a l'Alta Arieja, particularment gràcies a l'explotació de la mina de Rancié.

Igual que al Pallars o a l'Alt Urgell, fins a les acaballes del període medieval, el mercat andorrà del ferro es va centrar en dues activitats: el comerç de trànsit entre l'Arieja i Catalunya i, minoritàriament, en la transformació del metall per a la fabricació i reparació d'eines agrícoles per als pagesos de les Valls. Aquest darrer aspecte es documenta, entre d'altres, a la fàbrica de Santa Coloma, la ubicació de la qual podria correspondre al taller posat a la llum al jaciment de la Roureda de la Margineda que funcionà fins a mitjan segle XIV o a la farga d'Encamp fundada l'any 1412. En ambdós casos, l'operari era un *faber* o *faure*: un ferrer. La primera siderúrgia andorrana apareix, a partir del 1619, a la capçalera de la vall d'Ordino i va ser impulsada per tres famílies: Pal de la Cortinada i Areny i Rossell d'Ordino, que van fundar les fargues del Vilaró, de Puntal i del Serrat. Eren uns establiments hidràulics senzills que perllongaven un patró tecnològic nascut al segle XIV. Aquestes molines practicaven la reducció directa i es caracteritzaven per la utilització d'un baix forn, d'un mall i d'unes manxes per insuflar l'aire al forn. En aquell moment, aquest mecanisme d'insuflació s'utilitzava des del País Basc fins a la Mediterrània.

6.18. EL MERCAT DEL FERRO DEL SEGLE XVII

La zona d'influència del ferro d'Ordino s'estenia essencialment en quatre regions: l'Alta Arieja, l'Alt Urgell i, de manera més reduïda, el Pallars i el

mercat local andorrà.

Al sud, les fargues alimentaven uns ferrers: si existia una producció en aquestes comarques, no abastava per cobrir la demanda local. Al contrari, cap a l'est, tret d'unes poques vendes als cerdans, no es venia ferro. Cal veure-hi la influència del focus de producció proper del Conflent. Per al mercat de l'est de Catalunya, la siderúrgia del Canigó, que integrava el Vallespir, desenvolupava un paper similar al que tenia el comtat de Foix per al Llenguadoc. Durant aquest període, Vic de Sòs va centrar una part notable de la demanda de ferro de les fargues d'Ordino. Aquest flux es diferenciava dels altres perquè d'allí eren els fargaires —mà d'obra altament especialitzada— que treballaven a les Valls. En aquest cas, es tractava d'un important centre productor que no assolia respondre a la demanda. Aquest factor deriva d'un fenomen de saturació. El sistema de producció, fonamentat en una indústria rural dispersa en la qual cada fàbrica donava com a màxim sis reduccions diàries, implicava que l'ampliació només es podia assolir amb la creació de noves unitats de producció. Al Sabartès, aquesta possibilitat era força complicada perquè la xarxa de fargues era molt densa i el potencial forestal no donava per a més. Des del segle XIV, per alimentar les fàbriques de Foix es va implantar un mecanisme d'intercanvi entre el mineral de Rancié i el carbó del Coserans. Segurament aquest dèficit crònic va ser el factor detonant per impulsar la siderúrgia a la capçalera de la vall d'Ordino.

Via Vic de Sòs, el destí del ferro d'Andorra se situava fora dels Pirineus. Hi havia, per tant, dues escales de mercat: una venda directa local i una redistribució regional. Al nord, el metall andorrà que passava el coll de Siguer integrava la filera del ferro del comtat de Foix i es distribuïa al Llenguadoc, cap a Tolosa o Narbona. Al vessant sud —primer a menor escala i de manera més accentuada a partir de la dècada dels anys trenta—, els intercanvis de ferro contra l'oli, el vi i altres mercaderies procedents de la plana demostren que passava el mateix. Els pocs ferrers de la plana documentats obraven a Isona, Balaguer, Bellví, Castellserà i Verdú, unes viles i ciutats que, abans de tot, eren els punts de distribució del bestiar de les companyies ramaderes andorranes. Aquests contractes mostren que al segle XVII la comercialització del ferro aprofitava la xarxa ramadera preexistent. El metall andorrà encara no havia assentat una xarxa de distribució específica

més enllà dels Prepirineus.

Aquesta primera fase siderúrgica va durar uns trenta anys. La construcció de la farga de l'Aldosa de Canillo —fundada per Miquel Adellach de Canillo cap al 1643— va ser efímera. Les quatre fargues existents no van sobreviure al sotrac generat per la Guerra dels Segadors. Entre el 1642 i el 1652, l'economia ramadera de les Valls es va reduir a la meitat. Les activitats exportadores, el comerç transregional i la producció del ferro es van paraitzar. Econòmicament, aquesta crisi —que es va allargar gairebé fins a l'any 1660— va marcar la depressió més forta dels segles XVII i XVIII. D'altra part, aquests esdeveniments es van concloure amb el Tractat dels Pirineus, que va modificar l'entorn del copríncipat i va implicar una revisió de l'estratègia geopolítica dels andorrans.

6.19. ELS ANFOCS: PUIXANÇA ECONÒMICA I SOCIAL I REPRESENTACIÓ POLÍTICA

A l'inici del període modern, l'estructura de la societat andorrana es definia per tres desigualtats fonamentals. Cronològicament, la primera era la que separava els veïns de la terra dels forans, que oposava els habitants que gaudien del dret col·lectiu dels que residien a les Valls i no se'n beneficiaven. La segona, instituïda durant el segle XIV, era interna a la casa: diferenciava els hereus dels altres membres; només una persona per llar gaudia de drets polítics i, oficialment, els altres membres només existien gràcies a la seva pertinença a un determinat grup familiar. La tercera, des del segle XV, diferenciava les cases entre «anfocs» i «casalers». Les primeres assumien uns deures superiors i posseïen la plenitud dels drets polítics. Les segones només participaven al consell comunal, si eren convocats, quan s'organitzaven unes sessions excepcionals on es citaven tots els caps de casa de la parròquia.

Aquestes comparticions no eren estanques i es pot observar una certa migració social entre grups. D'una banda, els casalers podien convertir-se en anfocs i, de l'altra, els cabalers i els forans podien obtenir l'estatut d'aforat. Els fadristerns ho feien mitjançant la creació d'una unitat independent de la seva casa d'origen. Els segons, com també els cabalers que s'instal·laven en un comú diferent de la seva parròquia d'origen, hi accedi-

en obtenint el dret de casa. Podia ser aliant-se amb una casa del lloc, mitjançant l'exercici d'un ofici particular demanat pel comú o, més senzillament, perquè havien adquirit una casa i ho sol·licitaven a les autoritats comunals. Els consells (comunals i General) adaptaven la seva fiscalitat i la seva reglamentació i, de retruc, la representació política i l'ascensor social ofert per la fundació d'una casa o el canvi d'estatut van experimentar diversos canvis al llarg dels segles XVII i XIX.

6.20. CÀRRECS I FUNCIONS: EL CONSELL GENERAL I ELS COMUNS

L'estudi de les llistes de cònsols i altres càrrecs ens mostra les normes i l'organització interna de la carrera política. A conseqüència de la regulació progressiva dels diversos càrrecs, a mitjan segle XVII, cada any i per cada parròquia, es designaven nou càrrecs per participar al Consell General (o eren nomenats per ell). Al desembre o gener entraven els cònsols nomenats pels comuns i, durant el Consell de Sancogesma següent, es designaven els consellers. També es nomenaven sis capitans i quatre oficials per parròquia, dos per al control dels pesos i mesures (mostassàs) i dos per a l'aplicació de les normes territorials i de veïnat (veedors). També hi havia els càrrecs que no es designaven anualment: els síndics, els batlles, els raonadors de les corts i, més excepcionalment, els membres de les juntes especialitzades pel morbo, de guerra, de mercaderies o de govern i, més escassament encara, els capitans generals. Finalment, s'hi afegien els candidats a batlle que integraven la llista de la sisena autoritzada pels coprínceps des del 1551 i la doena per escollir els notaris, implantada el 1607.

Així, en un període de 63 anys —del 1682 al 1745— es van haver de cobrir 3.767 càrrecs i funcions. Es repartien en l'àmbit polític (37 %), el reglamentari (49 %) i la justícia (14 %). En total, 1.142 persones provinents de 230 famílies van participar a la vida pública segons consta a les actes del Consell General.

L'any 1692 —en relació amb les 628 cases denunciades pel síndic Areny d'Ordino davant del parlament de Barcelona—, els anfocs del Consell representaven poc més del terç de les cases, mentre que els 179 focs grossos en representaven un 28,5 %.

La diferència entre la xifra oficial de cases fiscals (foc gros) i els efectius registrats provenia de la

manera d'administrar la llista dels focs grossos per cada parròquia. D'una part, el contingut del registre d'anfocs es revisava regularment. Quan una casa d'anfoc passava un mal moment econòmic i ja no podia assumir la despesa associada al càrrec polític o, pitjor, quan desapareixia, era substituïda per una casalera, i sovint es triava el casaler que més tributava a la quèstia.

D'altra part, les llistes d'anfocs comunals no sempre s'ajustaven al numerus clausus. Fins a les acaballes del segle XVII, tot i que de manera limitada, alguns consells comunals ampliaven la llista de consellers de manera autònoma. Ara bé, aquests canvis al comú no afectaven gens el funcionament del sistema general. El foc gros de la vall i la representació per quatre consellers per parròquia eren invariables. Per contra, hi havia una lògica interna a les carreres polítiques i s'evidencia que les cases d'anfoc no eren iguals entre elles.

6.21. LA CARRERA POLÍTICA: FORMACIÓ, ESTRUCTURA POLÍTICA I SEPARACIÓ DE PODERS

Els càrrecs de capità i de cònsol menor eren sovint els primers passos de la carrera política dels hereus. Un 22 % dels capitans van assumir aquesta funció abans de ser designats còsols menors i un 44 % dels còsols van iniciar les seves conselleries per la magistratura menor. Aquestes funcions constituïen una mena de formació inicial. Per als primers, la capitania era el pas previ per integrar el Consell, mentre que els segons exercien de cònsol menor abans d'ocupar altres càrrecs.

Les obligacions dels titulars no s'acabaven amb la conselleria general que seguia a l'any de consolat: el cicle biennal es completava automàticament amb un tercer nomenament com a oficial. Per a aquestes funcions anuals, els càrrecs es repartien segons la magistratura inicial exercida durant el bienni precedent: els còsols majors feien de mostassàs i els còsols menors exercien de veedors.

D'altra part, la repartició de les funcions i dels càrrecs no era igualitària entre les cases. Pel que fa als capitans, el 83 % dels consellers comunals nomenats a la capitania no assolien el càrrec de cònsol i, consegüentment, no van entrar mai al Consell General. Es limitaven als càrrecs comunals (deseners, manadors...) o a tasques subalternes del Consell (missatgers, traginers, espies,

soldats...). Al llarg de la carrera política, el pas del consolat menor al major no era preceptiu; només prop d'un terç de les cases van exercir el càrrec de cònsol menor. A més, aquestes cases repetien menys sovint la magistratura. Un 40 % no ho va fer i, pels que van renovar, la mitjana de consolats se situava entre dos i tres mandats. A les famílies que ocupaven el càrrec de cònsol major, totes van repetir el consolat i, al llarg de la seva carrera, el van exercir més de cinc vegades i algunes van superar els nous mandats. A més, aquesta especialització entre les cases repercutia en les altres funcions que assumien. Les persones que van ser còsols majors sumaven prop del 90 % dels nomenaments de raonadors, participaven en la mateixa proporció a la sisena i van proporcionar la totalitat dels batlles, dels síndics i dels capitans generals d'aquest període.

En definitiva, a la fi del segle XVII, per damunt de la divisió instituïda entre anfocs i casalers, políticament es diferenciaven tres classes d'anfocs. Uns que no van exercir mai el consolat i que, per tant, no accedien al Consell General. Uns altres que hi van participar de manera reduïda, però sense accedir a les magistratures influents. Els darrers hi van intervenir regularment i van monopolitzar els càrrecs principals. Aquesta estratificació no era pròpia del Consell General: la composició del consell plasmava la dinàmica de la política comunal.

D'altra banda, el grup dominant proporcionava tots els candidats per als alts càrrecs, però al mateix temps havia instaurat un mecanisme per garantir la separació de poders.

Al revés dels raonadors, que representaven la defensa i garantien el respecte dels costums davant del Tribunal de Corts, que sempre eren designats entre els consellers, la funció de veedor o mostassà era incompatible amb l'exercici del càrrec de conseller. L'objectiu era impedir que l'oficial que sentenciava en les contravencions als reglaments pogués ser jutge en les possibles apel·lacions davant de la cambra. Si se'ls nomenava còsols durant el seu mandat, automàticament eren substituïts per un nou oficial triat entre els antics consellers. De la mateixa manera, si el veguer els escollia com a batlle deixaven el seu lloc al Consell i mentre exercien la magistratura no eren nomenats per als càrrecs consulars.

Una norma semblant funcionava per al càrrec de

síndic, que generalment no s'exercia durant la fase de conselleria. Entre el 1682 i el 1745, el 85 % de les sindicatures van ser exercides al marge dels càrrecs de conseller. Tal com preveia el dret del bisbe Tovia ratificat pel veguer del comte (1419), la designació de síndic es feia exclusivament per tractar d'un afer particular exterior a les Valls.

Els mandats curts duraven pocs mesos, mentre que els més llargs s'allargaven diversos anys. Segons si el Consell delegava o no una part dels seus poders, es diferenciaven els comissionats, o missatgers, dels síndics. A la fi del segle XVII, els primers eren uns consellers que servien de corretja de transmissió i de font d'informació, i no podien prendre cap decisió en nom del Consell. Els segons juraven el càrrec perquè eren dipositaris de part del poder decisor de l'assemblea. Aquesta diferenciació entre els dos càrrecs es va anar fixant progressivament. De bon principi, al segle XV —tal com ho mostren les atribucions dels cònsols i consellers que anaven a tractar a l'estranger pel Consell—, els dos càrrecs es confonien. L'ordenament entre els diversos càrrecs i funcions, tant als comuns com al Consell General, es va desenvolupar entre la segona meitat del segle XVI i les primeres dècades del XVII.

6.22. LA SINDICATURA AL SEGLE XVII I LES DELEGACIONS DE PODERS

El Consell delegava una parcel·la del seu poder a una persona —o a diverses— durant el temps necessari per resoldre un cas concret (renovació d'un privilegi, tractes amb el comandant de l'armada sobre la frontera, negociacions amb els arrendadors de drets...).

La delegació de competències al síndic sempre era momentània i desapareixia amb el càrrec. A més, el grau de delegació variava segons la urgència o el tipus de negociació. Per norma, als síndics que raonaven en nom de l'assemblea no sempre se'ls facilitava l'autoritat per contractar, particularment quan es preveia una despesa que havia de repercutir sobre els sis comuns. Quan tornaven de la missió, els síndics exposaven els resultats i la decisió esdevenia ferma si la cambra l'aprovava. Altres vegades, el Consell delegava el dret de contractar: el compromís pres davant de l'autoritat exterior era ferm. No es discutia i l'assemblea era solidària amb la decisió dels síndics,

sempre que el pacte s'ajustés a les directives inicials estipulades pel Consell. És en aquest context que, algunes vegades, se'ls concedia l'autorització de comprometre una despesa sense requerir la ratificació prèvia del Consell. L'allargament de les negociacions es traduïa en una renovació tàcita de la delegació de poders mentre els consellers no decidissin rescindir-la.

Entre el 1682 i el 1745, un 15 % dels mandataris van exercir, simultàniament, el càrrec de síndic i de conseller de les Valls. En aquests casos, la posició dels consellers envers els síndics era ambivalent. D'una part, confiaven la política exterior de les Valls als prohoms més influents, els que tenien més, i millors, contactes a l'exterior gràcies a les seves activitats personals (companyies ramaderes o comercials, arrendadors dels delmes...) i, de l'altra, procuraven limitar la seva influència en l'àmbit del Consell.

Per restringir el protagonisme d'algun síndic massa ambiciós es recorria a la interdicció d'assistir al Consell sense convocatòria prèvia, perquè aquell any no era ni cònsol ni conseller. Altres vegades es prenia una decisió més estructural i es prohibia al comú del qual era originari nomenar-lo cònsol mentre exercia la sindicatura.

Al capdavant, com a mínim fins a mitjan segle XVIII, la sindicatura era l'emanació de la voluntat del Consell. Malgrat que delegava una mena de poder executiu, per un temps i un domini concret, la sindicatura no atorgava cap poder preeminent sobre el Consell. De fet, la figura del síndic com a president del Consell no existia: aquesta funció momentània era assumida pel conseller més antic, no implicava cap prevalença sobre els altres membres i no se l'anomenava síndic. Sovint, aquests mateixos personatges eren els que apareixen en les consultes quan uns consellers anaven a assessorar-se prop d'un membre eminent de la comunitat que no era membre del consell aquell any. Per tal de cercar la millor via per resoldre una dificultat es recorria als prohoms amb més experiència, que eren la memòria de la institució i dels costums. Aquest estat de fet va canviar al segle següent, quan es va transformar la representació del Consell.

6.23. LA CONJUNTURA ECONÒMICA ENTRE 1575 I 1749

Mentre es consolidava el paper del grup dominant

dels principals pròcers, l'economia de les Valls es va beneficiar d'un creixement constant. Amb l'impuls de la fi del segle XVI, la venda de la carn i de productes derivats de la ramaderia ovina va aportar capital i va afavorir la consolidació de les xarxes d'influència que van facilitar el desenvolupament de les companyies comercials. Ara bé, a mitjan segle XVII, les epidèmies, el dèficit de productes agraris, les destruccions i els allotjaments de tropes que van afectar Catalunya van impactar greument en les Valls i van generar una aturada forçada de tots els sectors econòmics.

Els preus dels productes de primer consum es van mantenir per sobre del doble dels valors normals entre el gener de 1644 i la tardor de 1658. Durant el pic —entre la primavera del 1650 i la collita del 1653—, els preus es van multiplicar per cinc. Puntualment, amb la depreciació de la moneda d'ardit (billó), els preus corrents es van multiplicar per dotze.

Durant aquest període, la Junta i la Guarda del Morbo es va renovar gairebé sense interrupció de l'agost de 1649 al novembre de 1653. Les rutes comercials i les transhumants estaven tallades o eren massa perilloses a causa dels moviments de les tropes regulars i, també, pels miquelets i els bandolers. La Guerra dels Segadors i les seves seqüeles van generar el major col·lapse enregistrat dels segles moderns. Per contra, l'estructura de les principals companyies va subsistir i la dinàmica positiva es va reprendre ràpidament a la dècada del 1660.

Les conseqüències de les fases de crisi posteriors van ser menors, perquè els episodis aguts eren més curts i l'encadenament de mals anys no era tan seguit. Tot i això, del 1690 al 1716, l'activitat es va alentir. A diferència de la fase de recessió anterior, la provocada per la Guerra de Successió no va ser tant profunda, perquè no es van veure afectats simultàniament tots els sectors d'activitat.

La fi del primer terç del segle XVIII va ser una fase de recuperació important durant la qual la ramada ovina va recuperar els nivells de principis de segle XVII. A més, es van desenvolupar dues tendències importants: des de la segona meitat del segle XVII —en continuïtat amb la segona meitat del segle— va créixer l'interès per la ramaderia especulativa per excel·lència, l'equina. A la primera meitat del segle XVIII es va implantar una

nova infraestructura siderúrgica. En tots els casos, els principals actors andorrans implicats eren els hereus de les cases fortes, que col·locaven capital i aprofitaven xarxes de distribució consolidades.

6.24. LES COMPANYIES COMERCIALS I LA GEOGRAFIA DELS INTERCANVIS

Les companyies comercials es caracteritzaven per la rotació constant del capital. La venda de la llana, producte dels ramats o comprada a Catalunya, es traduïa sovint en una compra de teixit de l'Arieja o de teles i merceries de França. El ferro andorrà servia de producte d'intercanvi a les dues bandes de la serralada, tant per als propietaris de les fargues com per als traginiers i els obrers contractats a Andorra que compraven el metall a les fàbriques.

Al segle XVII, aprofitant la política alcista endegada pel cardenal Richelieu, la compra de sal catalana, de Gerri o de Cardona, es combinava amb la compra de peix del Llenguadoc (congre, bacallà, arrengades...) que arribava de l'Atlàntic i del Mediterrani via Tolosa i s'expedia cap al sud. El benefici brut del primer viatge cap a l'Arieja era del 50 %; el producte de retorn s'encaria prop del 30 %. En total, el benefici brut acumulat podia superar el 80 % i una quarta part de la plusvàlua quedava en mans dels traginiers. La resta es repartia entre els socis firandants, els mercaders que participaven al capital de la companyia i els botiguers. Aquests darrers cobraven per vendre a la menuda i, alhora, les seves botigues servien per a emmagatzemar temporalment la mercaderia en els principals nusos de la xarxa de comercialització.

Tot i les variacions en el volum i el valor de la mercaderia transportada, l'impacte del transport en l'estructura dels costos del comerç modern era constant. El tragí encaria notablement els preus dels productes lliurats. Al principi del segle XVII, entre la farga i la plana, el cost de les barres de ferro podia pujar fins als dos terços. El cost del viatge implicava que els promotors evitaven els viatges de retorn buits. Amb la contractació de traginiers, una part substancial dels fluxos comercials innervaven la societat pirinenca.

A partir del Set-cents, el ferro va iniciar un paper destacat com a producte d'intercanvi amb els productes agrícoles catalans. Els hostals, les botigues i els magatzems de Sant Julià, la Seu, Noves, Oliana i Ponts, entre d'altres, eren els llocs on s'aturaven

les mercaderies en espera de despatxar-la cap als mercats i fires de la plana on s'adquirien els cereals, el vi, l'oli, la malvasia per abastir el mercat andorrà. Aquests productes també s'exportaven cap al nord des dels dipòsits del Sabartès i de Tarascó. Més enllà de la xarxa de distribució.

Els negociants i els escrivans constituïen l'engranatge superior de la mecànica financera de les companyies. Cal, però, destacar que els mercaders andorrans no fonamentaven la seva activitat en l'endeutament. Grans ramaders, sovint terratinents importants, principalment hi invertien els seus ingressos. La solvència els evitava de necessitar crèdits estructurals i, generalment, en el marc de la companyia, els actes no s'enregistren públicament. Les vendes i els deutes corrents es rubricaven als llibres de comptes.

Els canvistes complien dues funcions essencials. Eren imprescindibles per operar en el mercat francès i en l'espanyol, que no sempre acceptaven les mateixes monedes. També establien les lletres de canvi amb les quals els negociants eludien els riscos inherents al transport d'efectiu. L'altra funció primordial era creditícia. Fora de l'entramat d'associats, treballadors o clients regulars, quan la venda es feia a un desconegut que no disposava de la confiança del mercader s'exigia un aval. Podia ser mitjançant la fermança d'un personatge conegut de la xarxa o, quan no era possible, s'assentava un acte per cobrir la part del gènere que no s'havia abonat al moment del lliurament.

L'àrea geogràfica coberta per aquesta estructura financera s'estenia fora dels límits marcats per les fires on es despatxaven les mercaderies i les mules, anava fins a la costa, del Tarragonès i del Barcelonès. A l'altra banda dels Pirineus, els socis de les companyies eren a Tolosa i, sovint, mercaders de Foix, Tarascó o Acs eren els homes de confiança al peu de la frontera.

Al marge dels lligams comercials, la similitud entre els noms d'alguns dels mercaders i els personatges que rebien els síndics enviats en missió a l'estranger —o els que eren els destinataris de pagaments o de regals expedits pel Consell General— evidencia una altra faceta de les relacions: connexions privades que eren aprofitades en l'àmbit de les relacions exteriors institucionals. Sovint eren magistrats, lletrats o arrendadors de

drets. Alguna vegada havien estat membres dels parlaments de Tolosa o de Barcelona. Aportaven els seus coneixements per guiar els dignitaris andorrans pels meandres de l'Administració reial o provincial, per introduir-los prop de les autoritats i per mantenir-los informats per correu.

Igual passava amb les famílies que mantenien unes relacions estretes amb el bisbat d'Urgell, amb un dels seus fills fent carrera eclesiàstica o negociant l'arrendament dels delmes: les relacions comercials mantingudes amb els socis que vivien a les regions de distribució o a les capitals regionals atorgaven als pròcers un paper destacat en la política del Consell.

6.25. PROHOMS I CASALERS: EL DESEQUILIBRI DEL SEGLE XVIII

L'entrada al segle XVIII va estar marcada per l'emergència d'una classe dirigent als comuns i al Consell General que recolzava la seva influència social i política sobre la seva preeminència financera. Aquest moviment va coincidir amb un segon fenomen intrínsecament vinculat: el creixement demogràfic.

El reflex de l'evolució el sabem pel nombre de cases. El creixement era el producte de dos factors: la independització de cabalers respecte al nucli familiar dirigit per l'hereu i la immigració. La separació entre anfocs i casalers permet resseguir el grau de representació de la classe política comunal.

A la fi del segle XVI, a la Massana es censaven 41 anfocs per 27 o 28 casalers. Entre el 1614 i el 1625, a Ordino eren 40 anfocs per 34 o 35 casalers, i a Canillo n'hi havia 54 per 23. Durant aquest període, el control dels comuns requeia en una majoria de cases perquè els anfocs eren globalment majoritaris en els recomptes. Durant la fase de creixement econòmic anterior a la crisi central del segle XVII a la Massana i durant la fase de represa posterior a Canillo i Ordino, amb la instal·lació de noves cases, la proporció d'anfocs i casalers es va equiparar. Malgrat les fases d'estancament, la dinàmica no es va interrompre i, al segle XVIII, es va doblar el nombre de cases respecte al segle anterior.

Per contra, atès que cada comú gestionava les seves llistes d'aforats de manera autònoma, en alguns casos, la variació de la proporció resultava únicament de l'increment de la quantitat de cases respecte als anfocs perquè l'aplicació del mecanisme

de substitució dels anfocs desapareguts (a Andorra i la Massana) n'havia mantingut el nombre. En d'altres, aquesta correcció no s'aplicava i per tant es va reduir el nombre d'anfocs (Canillo en va perdre un 40 % i Ordino un terç).

En tot cas, l'equilibri entre els dos tipus de cases havia desaparegut i, a partir de mitjan segle XVIII, la majoria de les cases van quedar excloses del sistema de representació. Aquest moviment estructural de la societat, que es va accentuar al segle següent, s'il·lustra per la transformació de la terminologia emprada pels pròcers per referir-se a la població: els casalers van passar a dir-se baix poble, i els prohoms, amos.

6.26. LES MODIFICACIONS MODERNES DE L'ESTRUCTURA FISCAL

L'estructura impositiva moderna s'havia tancat al principi del segle XVII. Amb el creixement del nombre de cases la base contributiva havia canviat. Potencialment, aquesta ampliació diversificava la repartició de la càrrega pública. L'any 1675, el 80 % de la quèstia de Canillo era pagada pels anfocs, mentre que el 1755 la seva quota s'havia reduït al 52 % i més tard va ser menys del 45 %. La pressió fiscal sobre els casalers s'havia incrementat, però no resultava només d'un efecte mecànic com a conseqüència de l'ampliació del cens que donava més pes als casalers, sinó que també hi va contribuir la política fiscal.

Del 1580 fins a mitjan segle XVII, la taxa tributada per un metedor equivalia al pagament d'onze o dotze haveries. Al segle XVII, la ràtio es va establir entre vuit i nou i, al segle XIX, era de cinc. Globalment, tot i la reducció ininterrompuda de la ramada ovina —que va reduir-se a dos terços al segle XIX—, la proporció de quèstia que pagaven s'havia mantingut. L'evolució d'aquests paràmetres mostra una voluntat específica del Consell General de penalitzar la cabana ovina en benefici dels sectors equí i boví.

Pel que fa a les finances comunals, en primer lloc, l'ajut o lleuge dels casalers va prendre un major pes en l'economia tributària perquè la base de recaptació es va ampliar. Inicialment la taxa s'establí abans de saldar els comptes anuals i, posteriorment, es completava amb la talla, repartida uniformement entre els anfocs, que servia per a cobrir la despesa ordinària que no s'havia po-

gut pagar amb els ingressos. Durant el tercer quart del segle XVII, el mecanisme es va uniformitzar i la participació dels casalers ja no es cenyia a una simple contribució destinada a reduir l'import del deute. Per tal d'ajustar el seu valor al passiu, el recompte es feia conjuntament per totes les cases i, de retruc, la contribució exigida dels casalers es va tornar sistemàtica.

Al mateix moment, el Consell General també va alterar els tributs que cobrava. El foc gros va prendre un pes destacat a partir del 1650. Fins al 1730, servia per a finançar una part substancial de les despeses originades per la defensa dels drets de què gaudien els andorrans (pontatge d'Organyà, lleuda del castell de la Bastida de Ponts, exempcions de contribucions extraordinàries...) i, puntualment, el cost dels treballs encomanats als misatges, delegats i síndics gairebé equivalia al valor de la quèstia pagada al rei.

Al segle XVIII, el Consell va modificar la seva estratègia i aquesta via de finançament va ser substituïda pel recurs cada cop més regular als llots, amb els quals es repartia uniformement la despesa sobre els sis comuns.

La distribució per focs grossos no va desaparèixer. A partir de l'any 1716, només es demanava un cop a l'any en lloc de dos i la suma exigida es va reduir dràsticament. Finalment, l'any 1763 es va tarifar definitivament en sis sous per foc i, en teoria, només s'utilitzava per a premiar els caçadors de llops i ossos. Al segle XIX, aquesta taxa residual es denominava «redre».

6.27. L'ACOMODACIÓ A LES ESTRUCTURES POLÍTIQUES DELS ESTATS VEÏNS

Paral·lelament a la successió de canvis interns, Andorra es va acomodar als canvis del seu entorn. En l'àmbit institucional va buscar l'encaix de les Valls en el nou ordre administratiu dels dos regnes veïns. Calia ajustar l'argumentació fonamentada en la neutralitat i la pertinença, o no, d'Andorra a les noves divisions territorials o administratives, amb l'objectiu de revalidar les diverses exoneracions i llibertats de les quals gaudia. Per això, el recull de privilegis redactat l'any 1674 es va organitzar en dos volums, l'un per negociar amb el regne de França, l'altre per a Espanya. A partir del conflicte francoespanyol de mitjan segle XVII, van aparèixer nous interlocutors i es van crear nous impos-

tos. Aquests canvis van generar noves querelles i oposicions que portaven els representants en nous escenaris.

Localment, els efectes de la divisió de la Cerdanya pel Tractat dels Pirineus del 1659 es van fer notar amb la construcció de la fortalesa de Montlluís, ideada i encomanada per Vauban en el marc de la militarització de la nova frontera. Va ser enllestida el 1681 i, llavors, al marge de la presència estable de militars francesos a la regió, el pas lliure de lleuda de Querol, entre el país de Foix i el Rosselló, va dependre de les bones relacions amb els governadors de la plaça, que es van convertir en uns dels majors receptors de pernils i formatges expeditos per la diplomàcia andorrana. Aquesta relació prengué un caire més destacat encara durant les guerres de successió d'Espanya (1701-1714) i de la Quàdruple Aliança (1718-1720).

Altres adaptacions es van deure a les reestructuracions administratives. Al sud, amb el Decret de Nova Planta del 1716, les tradicionals vegueries es van substituir pel model castellà dels corregiments, amb les noves imposicions generades pel cadastre reial. Al nord, la Generalitat de Perpinyà —creada el 1661 amb la reunió de les vegueries de Conflent, Rosselló i Cerdanya— va incorporar el País de Foix des del 1659 fins al 1784. Perpinyà va reprendre un lloc destacat en el mapa de la geopolítica andorrana. Més enllà, quan els nous representants locals dels reis o els seus tribunals provincials no acceptaven les argumentacions presentades pel Consell, s'havia de recórrer a les corts de París i Madrid. Per als andorrans, aquestes transformacions es van traduir en dos fenòmens complementaris: calia repensar la representació d'Andorra a l'exterior i, a l'altra banda, canviar els models de representació de les institucions de les Valls.

6.28. LA RAMADERIA ESPECULATIVA

El moviment alcista que havia començat al segle XV es va mantenir al segle següent. Aquest creixement es documenta, entre d'altres, pel comerç, la venda de mules i el bestiar oví. Per aquest darrer bestiar es conjuminà amb un increment de la pressió sobre les rutes transhumants. Alguns comuns, com Canillo i Encamp, ja registraven cims de les primeres dècades del segle XVI, però globalment la fase màxima tingué lloc durant la

segona meitat del segle i, malgrat els contracops de les guerres de religió, aquests nivells elevats es mantingueren fins al 1610. Durant aquest període, la ramada ovina d'Andorra passava regularment dels 40.000 caps. Posteriorment, i malgrat algunes reculades provocades per la pesta i els aldarulls que van afectar la regió, els valors alts van continuar fins a la ruptura que va suposar l'inici de la Guerra dels Segadors.

Aquesta xifra global amaga una gran disparitat. L'estratègia ramadera transhumant no concernia totes les colles. Entre la fi del segle XV i la primera dècada del XVII, el diferencial entre grans i petits propietaris es va ampliar. Entre 1590 i la fi del primer terç del segle XVII, la parròquia que posseïa més ovins en declarava de sis a nou vegades més que la menor contribuent. Aquest diferencial es donava perquè el model ramader no era homogeni, com a resultat de la concentració de ramats. D'altra banda, l'estrany de la Vall no era suficient per corregir la divergència. Malgrat l'increment progressiu registrat al llarg del segle XVI, durant la primera meitat del XVII, de mitjana, els ovins forasters només representaven el 14 % de la ramada d'estiueig i, en relació amb els animals andorrans, la variació entre parròquies era encara més forta. Alguns anys, hi havia comuns que no censaven estrany, mentre que els majors receptors en rebien fins a 3.000 o 4.000.

Es poden distingir clarament tres models pecuaris. Uns grans ramaders centraven la seva activitat en el seu bestiar —al qual adjuntaven una part proporcionalment reduïda d'estrany—; uns altres, amb menys animals de propietat, completaven la seva ramada amb una proporció superior de caps forans, i la resta, la majoria de les cases, només disposaven de petits ramats.

Per als dos primers, les fortes fluctuacions de la quantitat de bestiar d'una temporada a l'altra evidenciaven una ràpida capacitat de regulació. S'adaptaven a la conjuntura i a les fluctuacions del mercat. Aquests ramaders, entre els quals hi havia els principals prohoms de les parròquies, concentraven la major part dels animals transhumants que circulaven entre la muntanya i la plana i, de retruc, també accedien regularment a les fires d'Urgell i eren els majors receptors d'estrany. Ara bé, malgrat la seva importància, en relació amb l'activitat pecuària del país, el seu rol s'ha de relativitzar. A la fi del segle XVI, més de la meitat dels ovins an-

dorrans hivernaven a les Valls, s'administraven en l'àmbit ordinari reglat pel comú i es comercialitzaven essencialment a les fires pirinenques.

Edició i revisió estilística: Albert Villaró
Correcció dels textos: Quiasme Text

RELAT HISTÒRIC D'ANDORRA

2022

